

İzmir İktisat Kongresi'nde Kooperatifleşme Yoluyla Millileşme Anlayışı

Ersin Gürdamar*

Giriş

Latince *Co* “ile, birlikte” ve *Operari* “çalışmak” kelimelerinden oluşan kooperatif kelimesi Osmanlıcada *Teavün* “yardımlaşma” kelimesi ile ifade edilmiştir.¹ Türkler kooperatif mantığına uzak bir millet değildir. Birlikten kuvvet doğar ilkesini düstur edinen esnaf loncaları Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynamıştır.²

Coğrafi keşifler sonrası deniz yolunun ticarete hâkim duruma gelmesi, Osmanlı'nın kara yolu ticaret gelirlerinin azalmasına sebep olmuştu. Azalan gelirlere tedbir olarak gelen iltizam sistemi “*Ayan*” adı verilen kişilerin ortaya çıkmasına sebep oldu.³ Osmanlı'nın son dönemlerine bakıldığında üreticilerin, aracı ve tefecilerin zulmüne ek olarak Duyun-u Umumiye ve Reji idaresinin şiddetine de maruz kaldığı görülmektedir. Emperyalizm Osmanlı toplumunu geniş ölçüde kuşatmış bulunmaktaydı.⁴

Emperyalizm dışarıda ham madde ve pazar arayışıyla sömürgeler kurarken içeride de kendi halklarını sömürerek aynı anlayışı gerçekleştiriyordu. İngiltere'de sanayi devriminin işçiler için oldukça zorlayıcı koşullar yarattığı

* Dr., Öğr. Gör., Adıyaman Üniversitesi, Kahta MYO, Turizm, Seyahat ve Eğlence Bölümü, Adıyaman/TÜRKİYE, e_man17@hotmail.com

1 İhsan Memiş-Ahmet Fırat, *Kalkınmada Türk Kooperatifçilik Modeli*, Ümid-Bir Yayınları No: 2, Kent Matbaa, Ankara 1979, s.12.

2 *Kooperatif Şirketler*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 30, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, 4. Baskı, Ankara 1977, s.14.

3 Cemal Taluğ, *Atatürk ve Kooperatifçilik*, Yol-Koop Yayınları No: 6, Ankara 1981, s. 4.

4 Ersin Gürdamar, *Cumhuriyet'in Tütün Politikaları 1923-1950*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 222.

bir ortamda kooperatifçilik kurtuluş aracı olarak ortaya çıktı.⁵ Ekonomik açıdan güçsüzlerin güçlülere karşı iş birliği arayışına girmesi kooperatifçiliğin ortaya çıkmasına sebep oldu.⁶ İngiltere’de William King ve Robert Owen öncülüğünde başlayan kooperatifçilik hareketi Emperyalizme karşı ciddi ve örgütlü bir tepkiyi oluşturmaktaydı. 1844 yılında 28 dokumacı tarafından Rochdale’de başlayan kooperatif hareketleri kısa sürede Avrupa’nın geneline yayıldı.⁷

Türk topraklarındaki kooperatifçilik faaliyetleri de Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. 1850 yılında yürürlüğe giren Ticaret-i Beriye Kanunu’nda kooperatifler ile ilgili bir hüküm bulunmadığından Osmanlı döneminde bu niyetle kurulan ortaklıklar resmen kooperatif olarak değil dernek veya anonim şirket olarak kabul edilmelidir.⁸ Tanzimat sonrasında zirai kredi alanındaki en önemli gelişme, Ziraat Bankası’nın temelini oluşturan Memleket Sandıklarının 1863 yılında kurulmasıydı. Memleket Sandıkları kaynaklarını üyelerinden sağlayan ve üyelerinin kredi ihtiyaçlarını karşılayan birer kooperatif niteliğindedi.⁹ Memleket Sandıkları Osmanlı toplumundaki dayanışma duygusunun Mithat Paşa tarafından şekillendirilmesiyle ortaya çıkmıştı.¹⁰ Memleket Sandıklarının amacı köylüyü tefecilerin elinden kurtarmak ve ucuz kredi vermektir. O dönemlerde faizler %900’e kadar yükselmişti.¹¹

Ülkenin birçok yerinde kurulan Memleket Sandıkları Mithat Paşa’nın sürülmesinin ardından 1888 yılında Ziraat Bankası’na dönüştürüldü. Bu süreçte merkezi yönetim bir yerel yönetim sembolü olan ve çoğulculuk ile dayanışmaya dayanan kooperatif sistemini devreden çıkarıyordu. Mithat Paşa gibi aydın bir devlet adamı Osmanlı İmparatorluğu’nun aciziyetini fark etmiş ve halkı ekonomik alanda koruma ihtiyacı ile hareket etmişti. Ziraat Bankası kurulduğunda sandıklardan devralınan sermaye 2,2 milyon altın yani yaklaşık 100 milyon liraydı. Gelişmiş ülkelerde ziraat bankaları, ziraat

5 Taluğ, *age.*, s. 2.

6 Memiş-Fırat, *age.*, s. 15.

7 G. Kessler, *Kooperatifçilik*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1940, s. 28.

8 Memiş-Fırat, *age.*, s. 61.

9 Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 151.; Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 1995, s. 3.

10 Remzi Saka, Mithat Paşa ve Kooperatifçilik I, *Kooperatif Dergisi*, Yıl 4, Şubat 1949, S 38, s. 8.

11 Emre Gönüllü, *Kooperatifçi Atatürk*, Şoförün Sesi İmotaş Eğitim Dizisi No: 1, Özyürek Basımevi, İzmit 1986, s. 20.

kooperatiflerine dönüşmekteyken Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu durum kurulmak istenen güçlü ekonomik yapıyı baltalamıştı.¹²

Özellikle Meşrutiyet yıllarında ekonomik yapıda meydana gelen milli sermaye yetersizliği gibi olumsuzluklar kooperatifçiliğe olan ilgiyi yeniden artırdı. 1908'den sonra, İttihatçılar piyasa için önemli olan ürünlerde orta ve zengin çiftçiye yönelik politikalar uygulamış, üretici birliklerinin ve kooperatiflerin kurulmasını bu gruplar lehine olacak şekilde desteklemiştir.¹³ İttihatçılar, savaş yıllarında kooperatifler aracılığıyla ticaretin yabancı tüccarlardan alınarak millileştirilmesini amaçlamıştı. İttihat ve Terakki'nin taşra örgütleri, kredi ve satış kooperatifleri kurarak üretici ve tüccarları örgütledi.¹⁴

20. yüzyılın başlarında Avrupa pazarlarına olan bağımlılığın dış ticarete dalgalanmalara yol açması sebebiyle üretici ürünlerini satmakta zorlanıyordu. Üretici, tefecilerle girdiği ilişkilerde genellikle zarar ediyordu. İzmir'de incir piyasasında yaşanan olumsuzlukların giderilmesi amacıyla örgütlenmeye gidildi. 1912'de Germencik'te ve Aydın'da Egeli incir üreticilerinin gerçekleştirdiği üretici kongreleriyle Ege'de tarım satış kooperatiflerinin ön aşamaları tamamlanmış oldu. Bu süreçle birlikte Milli Aydın Bankası'nın bir kolu olarak, Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi 1915 yılında kuruldu.¹⁵ Devlet, 1920'li yıllarda köylü girişimini seferber etmek yoluyla kooperatifleştirme, zahire borsaları kurmak, tohum ve hayvan ıslah istasyonları açmak, tarım okulları açmak, ziraat sayımı yapmak ve örgütlenme alanlarında adım attı.¹⁶

I. Dünya Savaşı sonrasında ekonominin yeniden düzenlenmesi ve sorunların çözülmesi için hükümetlerin inisiyatif alması zorunluluğu ortaya çıktı. Bu durum devletçiliğin ön plana çıkmasına sebep oldu. Versailles Barış Antlaşması devletçilik temelinde ekonomiyi inşa etmeyi planlamıştı. Bununla birlikte devletçilik fikrinin otokrasiyi artırdığı, bireysel girişimlerin önünü kapattığı belli ölçüde doğrudur. Kooperatif sistemi ise ticarete serbestlik sağladığı gibi

12 Remzi Saka, "Mithat Paşa ve Kooperatifçilik VII", *Kooperatif Dergisi*, Yıl 4, Eylül 1949, S 45, s. 7.

13 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 36.

14 Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 7.

15 Şafak Altun, *Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Mucizeleri*, Doğu İletişim Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 30.

16 Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 68.

halkın geniş ölçüde katılımına da imkân sağlamaktaydı. Savaştan çıkan ve ekonomik bakımdan zor durumda bulunan ülkelerde devletçilikten ziyade kooperatiflerin daha verimli olduğu söylenebilir.¹⁷ Bununla birlikte Türkiye rneğinde devletçilik ve kooperatifçilik i ve dış ekonomik smrlere karşı koyarken iş birliği yapmış ve birbirlerini tamamlamışlardır.

İngiltere’de kooperatifçilik ile ilgili oluşan bir düşünce kooperatif ortaklığının ekonominin ilkelerine aykırı olduğuydu. Daha çok tüccarların sahip olduğu bu düşünce kooperatif fikrinin saldırıya uğramasına sebep olmuştu. Avrupa’da birçok ülkede kooperatifler sayesinde tröstlere engel olunmuştu.¹⁸ ABD’de ise 1919 yılı itibarı ile yeni kooperatifler kurulması yönünde büyük bir faaliyet başlamıştı.¹⁹ Rusya, kooperatif ortaklıklarının yerine endüstri ve üretime dayalı bir sistem kurmayı tercih etti. Bunun sonucunda otokrazi ve sermaye Rusya’yı hedeflerinden alıkoydu.²⁰

Türkiye’de ise Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin aksine Atatürk toplumun ekonomik yapısını da sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Köylünün üretmesi ve kalkınabilmesinin en etkin yolu kooperatifçilikten geçmekteydi. Köylü tek başına makine satın alamazken kooperatif sayesinde alınan bir makine bütün köylülerin ihtiyaını karşılayabilmektedir.²¹ Bu olumlu özelliğine rağmen kooperatif Avrupa’da tabandan gelirken Türkiye’de ise devletin öncülük ettiği bir alan olmuştur.²²

17 şubat 1923 tarihinde ekonomi politikalarını belirlemek amacıyla İzmir’de bir iktisat kongresi toplandı. Kongrenin tam adı “*Türkiye İktisat Kongresi*” olsa da “*İzmir İktisat Kongresi*” ifadesi daha yaygın olarak kullanıldı. Kazım Karabekir’in başkanlığında toplanan bu kongreye esnaf, amele, tüccar ve sanayici gibi toplumu temsil eden bütün kesimler katılmıştı. Bu kongre sayesinde kapitülasyonlara izin verilmeyeceği ve ekonomik açıdan bağımsız bir Türkiye’nin kurulacağı bir ticaret şehri olan İzmir’den duyurulmuş olmaktadır.²³ İktisat Kongresi yabancı sermayeye düşmanlık etmek için

17 James Peter Warbase, *Kooperatif Demokrasisi*, C II, ev. Akil Koyuncu, İzmir, İncir ve zm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yayınları No.4, Ahenk Matbaası, İzmir 1947, s. 337.

18 Warbase, *age.*, s. 218.

19 R. B. Forrester, *Birleşik Amerika Devletlerinde Kooperatif Tekniği Hakkında Rapor*, T.C. Ziraat Vekaleti Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 34.

20 Warbase, *age.*, s. 237.

21 Remzi Saka, “Atatürk ve Kooperatifçilik II”, *Kooperatif Dergisi*, Yıl 3, Ekim 1948, S 34, s. 8.

22 Gönüllü, *age.*, s. 17.

23 A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1982, s. 12.

değil ekonomik bağımsızlık için toplanmıştır. Ekonomik bağımsızlığa aykırı olmayan her sermaye olumlu karşılanmaktaydı.²⁴

Cumhuriyet Öncesinde Kooperatifleşme Girişimleri

Türkiye’de kooperatif örnekleri Cumhuriyet öncesi dönemden itibaren görülmektedir. 1885’te İngilizler, İstanbul’da “*İnşaat Kooperatif İngiliz Şirketi*” adıyla bir yapı kooperatifi kurmuştu. 30 Haziran 1911 tarihinde ana tüketim maddeleri tedarik ve satışı ile uğraşan “*Ekonomik Kooperatif Şirket*” adlı bir tüketim kooperatifi İstanbul Galata’da Hazeran Sokağı’nda kuruldu.²⁵

II. Meşrutiyet yıllarında kooperatiflerle ilgili fikirler belirten ilk kişilerden Ethem Nejat, İngiliz Bakkaliye Kooperatif şirketlerinden hareketle bakkallığın önemli olduğunu ve küçük işletmelerden fabrikacılığa geçilmesi gerektiğini düşünmekteydi.²⁶ Nejad’a göre büyük yatırımları gerçekleştirebilmek için büyük sermayelere ihtiyaç vardı. Kooperatifler halkın tasarrufları sayesinde büyük çaplı yatırımların gerçekleşmesini sağlayacaktı.²⁷ Yine bir başka yazar Ahmet Cevat Emre’ye göre de ister yabancı ister yerli tüccardan gelsin kooperatifler ekonomik haksızlıkları ortadan kaldıracak milli bir sanayi, milli bir endüstri ve milli bir ekonomik güç ortaya çıkaracaktı.²⁸

İttihat ve Terakki parti merkezi dönemin kooperatifçilerinden Ahmet Cevat Emre’yi halkı konferanslar yoluyla bu sisteme teşvik etmesi için görevlendirmişti. Ahmet Cevat Emre’ye göre bu siyasi ve anlayışsız müdahale Türkiye’de kooperatifçiliğin mezarını kazmıştı.²⁹ II. Meşrutiyet yıllarında kooperatifçilikle ilgilenen bir diğer yazar Muhittin Birgen’di. Birgen’e göre kooperatifçilik milli iktisat ve ulusal kalkınmanın temel öğelerinden birisiydi. Ancak bu şekilde milli bir burjuvazi yaratılabilirdi.³⁰

I. Dünya Savaşı’nın öncesinde İzmir’de ihracat tacirleri Fig-Pakers Firması altında toplanmış ve bir tröst inşa etmişlerdi. Buna karşılık incir üreticileri Aydın Müstahsilleri Ortaklığı’nı kurdu. Ardından Milli Aydın Bankası kuruldu. Bir diğer kooperatif I. Dünya Savaşı esnasında İstanbul’da

24 TB.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Toplantı 3, C 27, Birleşim 187, (05.02.1923), s. 176.

25 Süleyman Göker, *Türk Kooperatifçilik Hareketi 1863-1973*, Ankara 1975, s. 56.

26 Özlem Yıldırım Kocabaş, *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 69.

27 Toprak, *age.*, s. 127.

28 Kocabaş, *age.*, s. 73.

29 Göker, *age.*, s. 48.

30 Kocabaş, *age.*, s. 82.

kurulmuş olan istihlk (tüketim) kooperatifiliğiydi. Savaş yıllarında Rum tacir ve bakkallar halkı istismar etmekteydi. Kendilerinden daha güçlü olan Rum bakkallara karşı yeteri kadar iş birliği yapamayan istihlk kooperatifleri başarılı olamadı.³¹ Yine I. Dünya savaşı öncesinde Samsun'da bir kooperatif girişimi söz konusu olmuştu. nl iktisatçı Charles Gide ile iletişime geçilmiş ve kendisinden bilgi talep edilmişti. Gide'e göre Samsun'daki bu girişim doğarken ölmüştü.³²

Kooperatifleşme girişimleri İttihatçıların gerçekleştirmeye çalıştığı önemli bir alandı. İttihat ve Terakki hkmeti "milli bankacılık" hareketini başlatmış ve 1913'te Milli Aydın Bankası kurulmuştu. Bu banka 120 bin üyeli bir kooperatifler bankasıydı. Savaş yıllarında Osmanlı ekonomisi kendi içinde bütünleşmek olanağını buldu. Anadolu ile Ege-Marmara'nın büyük kentleri, başta İstanbul arasındaki tarım ürünleri alışverişi yoğunlaştı. Bu süreçte Anadolu'da tarıma bağlı olarak bir zenginleşme meydana geldi. Genellikle Ege Bölgesi'nde olmak üzere, tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri örgütlendi. Tarımsal ihraç ürünleri piyasalarına egemen olan yabancı tüccarlara karşı Türk üreticilerin ve tüccarların mücadelesi sürmekteydi.³³ İngiliz sermayeli Fig Packers Company (İncir Paketleyicileri Şirketi) karşısında kendilerini korumaya çalışan incir üreticileri, bir pazarlama kooperatifi etrafında örgütlendiler.³⁴

1913 yılında ıkarılan Vilayetler İdaresi Kanunu, Zirai Teavün Şirketlerin kurulmasına dair hüküm içerse de uygulamaya geirilememişti. I. Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki'nin yoğaltım(tüketim) kooperatifleri savaşın Őartlarından dolayı etkili olamamıştı.³⁵ Yine 1913 yılında İstanbul'un çeşitli semtlerinde tüketim kooperatifleri kuruldu. İttihat ve Terakki hkmetinin yardımları ile İstanbul'un geneline yayılsa da faaliyetleri iktisadi olmaktan ziyade siyasi boyuta büründü. Dolayısıyla bu kooperatifler İttihat ve Terakki hkmetinin son bulmasıyla ortadan kalktı.³⁶

31 Remzi Saka, *Türkiye Kooperatifçilik Siyaseti*, Alâeddin Kral Basımevi, İstanbul 1943, s. 35.

32 Alâettin Cemil, "Charles Gide", *Kooperatifçilik, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1932, s. 232.

33 Kazgan, *age.*, s. 54.

34 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınevi, Ankara 1982, s. 360.

35 Memiş-Firat, *age.*, s. 59.

36 İleri, *age.*, s. 180.

Ahmet Cevat Emre tarafından 1913 yılında hazırlanan 60 maddelik kooperatif nizamnamesi devlet mevzuatı meyanında olmasa da İstanbul'da kurulan tüketim kooperatiflerinde uygulanmıştır. Yine Ticaret ve Ziraat Nezareti Kalemi Mahsus Müdürü Cemal Bey'in 1914 yılında hazırlamış olduğu 88 maddelik Kooperatif Şirketler Kanunu layihası ve gerekçesi de kanunlaşmamıştır. Ancak görüldüğü üzere kooperatifleşme ve milli ekonomiyi yaratma fikri İttihat ve Terakki Fırkasının da önemli gündem maddelerinden birisidir.³⁷

1913 yılında meyve gümrüğü manifesto memuru Mehmet Ali Bey İstanbul Çırcır'da bir tüketim kooperatifi kurdu. Bunu Unkapanı ve Karaköy tüketim kooperatifleri izledi. Bu üç kooperatif Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı şartlarda tabandan gelen taleplerle kurulmuş özerk tüketim kooperatifleriydi. Ancak savaşın bitmesiyle bu kooperatiflerin faaliyetleri son bulmuştu.³⁸

Mustafa Kemal Atatürk, toplumların kalkınmasında önemli rol oynayan kooperatifçiliği Bulgaristan'da askeri ateşe olduğu zamanlarda fark etmişti. Yine I. Dünya Savaşı esnasında Almanya'ya yaptığı seyahat ve incelemeleri bu sistemin Atatürk'ün vizyonunda kalıcı bir yer edinmesini sağlamıştı. Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilk yıllarında oluşturmuş olduğu ekonomi ve kooperatifçilik ile ilgili fikirleri İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde de hayat buldu.³⁹

Osmanlı'nın son dönemlerinde etkili olan düşünür ve siyasetçi Ziya Gökalp'in yazılarında doğrudan kooperatif kelimesini göremesek de toplumun sosyal bir varlık olması sebebiyle dayanışma fikri ekonomi alanında ağırlık kazanmıştı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gerçekleşen ittifakın yansımaları Osmanlı Darülfünun 'unda da etkisini göstermişti. Alman iktisatçıların sosyal ekonomi anlayışı Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarına esin kaynağı olmuştu.⁴⁰

Kurtuluş Savaşı yıllarında ekonomik faaliyetlerin durması göze alınamazdı. Bu sebeple, üretimi teşvik amacıyla askerlikten tecil ve mükellefiyet tedbirleri alındı. Buna ek olarak milli bir iktisat siyasetini gerçekleştirecek olan "İktisat

37 Göker, *age.*, s. 51.

38 Göker, *age.*, s. 57.

39 N. Nusret Uzgören, *Atatürk Kooperatifçilik ve Türk Kooperatifçilik Kurumu*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 51, Ankara 1983, s. 25-27.

40 Remzi Saka, "Gökalp ve Kooperatifçilik 3", *Karınca Kooperatif Postası*, Yıl 16, Mayıs 1950, S 161, s. 9.

Vekaleti” kuruldu. Osmanlı Devleti’nin bütün nezaretlerini vekaletle çevirmek için harekete geçen hkmet, ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maden işlerini vekalet bünyesinde tek bir çatı altında topladı. Vekaletin başına, Ağustos 1920 tarihinde, Mahmut Celal (Bayar) getirilmişti. Celal Bey iktisadi işlere 1909 yılında, İzmirdede İttihat ve Terakki şubelerinde çalıştığı sıralarda ilgi göstermiş, özellikle kooperatifçilikle ilgilenmişti.⁴¹

1920’li yıllar işgücü ve toprak verimliliğinin düşük düzeyde olduğu bir dönemdi. Kaynakların sınırlı olduğu durumlarda iş birliği son derece önem kazanmaktadır. Kooperatifleşme bu yönüyle o yılların resmileştirilmek istenen temel bir politikasıydı.⁴² Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki 1. İcra Vekilleri Heyeti’nin hazırladığı 77 maddeden oluşan Kooperatif şirketler Kanunu Tasarısı 27 Eylül 1920’de meclise sunuldu. 28 Aralık 1920’de Meclis Genel Kurulu’nda gündeme gelen tasarının ilk 5 maddesi görüşülüp kabul edildi. Tasarının 5. maddesine göre ziraat müdür ve memurları, ziraat, ticaret ve sanayi odaları ile tüm öğretmenler kooperatiflerin kurulmasına yardım etmekle ykmldrlere. Bunu yerine getirmeyen öğretmenler görevlerini yapmamış sayılırlar.⁴³ Bu süreçte İstanbul’da birçok kooperatif kuruldu. Bunlardan bir tanesi de 1921 yılında kurulan “*Memurin Erzak Kooperatifi*” idi.⁴⁴

Kurtuluş Savaşı’nın sadece askeri boyutta olmadığını, aynı zamanda ekonomik boyutunun da olduğunu gösteren önemli bir olay zikredilmeye değerlidir. Kooperatif fikrinin hem iç hem de dış sömürüye karşı güçlü bir enstrüman olarak kabul edildiğini yansıtması açısından önemli olan olay ana hatlarıyla şu şekilde gerçekleşmiştir. Zonguldak Mutasarrıfı, Ereğli Kömür Havzası’ndaki işletmeyi çalıştıran Fransız ve İngiliz şirketlerinin işçileri olumsuz şartlara maruz bıraktığını bildirince Saruhan vekili Mahmut Celal (Bayar) olayı araştırarak bir rapor hazırlamıştı. Bu rapor üzerine hazırlanan tasarı meclise sunulmuş ve Sakarya Meydan Muharebesi’nin gerçekleştiği zaman zarfında kanunlaşmıştır.⁴⁵ Maden işçileri için kooperatifler

41 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, TTK, Ankara 1994, s. 158.

42 Taluğ, *age.*, s. 85.

43 Ziya Gökalp Mülayim, *Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik*, Yetkin Yayınları, Ankara 2006, s. 21.

44 Nurettin Hazar, *Atatürk ve Kooperatifçilik*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları 45, Fon Matbaası, Ankara 1981, s. 14.

45 Ferhat Erçin, *Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği*, İkinci Basım, Derin Yayınları, İstanbul 2006, s. 46.

kurulmasını zorunlu hale getiren 10 Eylül 1921 tarih ve 151 sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanununun 4. maddesi şöyleydi: “Alelûmum madenciler nizamnamei mahsusasına tevfikân amele tarafından teşkil olunacak ihtiyat ve teavün sandıklarına beher mah zarfında istihdam edecekleri amele ücreti umumiyesinin yüzde birinden dünl olmamak üzere muaveneti nakdiyede bulunmağa mecburdurlar.”⁴⁶

Çiftçilerin, sanatkârların ve esnafın verdikleri emekle hak ettikleri kârı elde edebilmelerinin en verimli yolu kooperatif şirketlerin sayısının artırılması ile mümkündür. Dağınık halde bulunan kaynakların birleştirilerek büyük sermayeler oluşturulmasının yolu kooperatifçilikten geçmekteydi. Bulgaristan ve Romanya gibi küçük ülkeler kooperatifler sayesinde büyük faydalar elde etmişti.⁴⁷

İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresi ve Kooperatif Düşüncesinin Gelişimi

Türkiye İktisat Kongresi, İktisat Bakanlığı’nın girişimi ile toplanmıştır. Mahmud Esad Bey,ülke ekonomisinin çok uzun zamandan beri unutulduğunu ve meslek erbabını dinleyerek bir ekonomi programı oluşturmak gerektiğini İzmir’den telgrafla Başkumandan Paşa’ya iletmiş ve bunun üzerine kongre hayata geçirilmiştir.⁴⁸

Yeni Türk Devleti’nin ekonomi politikalarını oluşturmak için İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’ne esnaf, amele, tüccar ve sanayici şeklinde toplumun üretim aşamalarını temsil eden gruplar katılmıştı. Ekonomik bağımsızlık mesajını tüm dünyaya vermeyi planlayan bu kongre oluşturacağı modeli de bu doğrultuda şekillendirmek niyetindeydi.⁴⁹ 1923 Türkiye İktisat Kongresi’nde Atatürk’ün kooperatif fikrine yer verilmesini önerdiğine dair görüşler de mevcuttur.⁵⁰

1 Şubat 1923 tarihinde Bakanlar Kurulunun kabul ettiği bir kararname Kemalist kadronun kooperatiflerle ilgili önemli bir programının olduğunu göstermekteydi. Kararnameye göre anonim ve kooperatif şirketler arasında

46 https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100151.pdf; *Kanunlar Dergisi*, C 1, 151 Numaralı Kanun, 10 /09/1921.

47 *Kooperatif Şirketler*, s. 13.

48 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, (05.02.1923), s. 173.

49 İnan, *age.*, s. 12.

50 Gönüllü, *age.*, s. 7.

bir fark bulunmamaktadır. Ancak kanunlarda kooperatif şirketler ile ilgili açık bir hüküm bulunmadığı için halk bunun faydalarını görememekteydi. Bu sebeple kooperatiflerin de anonim şirketler gibi üretim ve tüketim ile ilgili hükümlere tabi olması İktisat Bakanlığı, Ticaret Müdüriyeti Umumiyesi ve Bakanlar Kurulunun görüşleri doğrultusunda kararlaştırıldı. Buna göre anonim şirketlerin kontrol şartlarına tâbi oldukları taktirde kooperatiflerin kurulmasına izin verilecekti.⁵¹

İktisat Kongresi'nin Osmanlı Devleti'nin ekonomi zihniyetinin tam tersi bir anlayışı getireceğini gören Atina ajansı yaptığı bir haberde kongrenin gerçek yönünü çarpıtmayı tercih etmişti. Habere göre kongrenin amacı yabancılara inhisar ve imtiyaz verilmemesi ve yabancı vapur şirket faaliyetlerinin yasaklanmasıydı. Yunan medyasının kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomide takip ettiği millileştirme siyasetini kabullenmek istemediği bu haberden anlaşılmaktaydı. Yine Ermeni, Rum ve Musevilerden oluşan İstanbul Türk Ticaret Odası'nın Türklerin eline geçmesi de bir başka rahatsızlık konusuydu.⁵² Atina ajansının tebligatı ve İngiliz gazetelerinin yayınları Avrupa'da belirli çevrelerin kongre sebebiyle telaşlandığını göstermektedir.⁵³ Türkiye'nin ekonomik açıdan aldığı hasarları ortadan kaldırmak amacıyla toplanan Türkiye İktisat Kongresi Misak-ı İktisadi doğrultusunda ülkenin kalkınmasını amaçlarken yabancı sermayeye düşmanlık gibi bir düşüncüyü bünyesinde asla barındırmamaktaydı.

İzmir'de toplanacak olan bu kongreye ülke içinde de olumsuz yaklaşanlar bulunmaktaydı. Trabzon vekili Ali Şükrü Bey, kongre ile ilgili soru önergesi vermişti. Kongrenin İktisat Bakanlığı mı yoksa Bakanlar Kurulu tarafından mı toplandığı, ruznamesinin olup olmadığı, Ankara'dan İzmir'e kongre için giden vekillerin meclis yeter sayısına engel olup olmayacağı gibi konuları kapsayan bu önerge iktisadi esaslara dair bir tasarı olup olmadığı ile de ilgilenmişti.⁵⁴

Kongreye katılan grupların önerileri incelendiğinde temel vurgunun millilik ve korumacılık olduğu görülür. Kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesi yolunda, çeşitli taleplerin içerisinde kooperatif örgütlenme biçiminin

51 Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.), 30.18.1.1/6.49.1., 01.02.1923.

52 A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997, s. 6.

53 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, (05.02.1923), s. 175.

54 BCA., 30.10.0.0/5.29.17., 04.02.1923.

benimsenmesi isteği de bulunmaktaydı.⁵⁵ Feridun Fikri, “İktisadi Genişlik ve Hürriyet Lüzûmu” adlı yazıda tüketim kooperatiflerinin kurulmasına sıcak bakarken üretim kooperatiflerinin kurulmasını acele bir hareket olarak görmekte ve basit üretim mekanizmasının bozulacağını iddia etmekteydi.⁵⁶ Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanacak olan ekonomi politikalarının net olmaması da bu kongrenin toplanmasına olan ihtiyacı artırmıştı. Kongre sayesinde çeşitli sınıflar isteklerini ve bakış açılarını net bir şekilde ortaya koyabilmiştir.⁵⁷

Kongrede tartışılan temel konulardan birisi yabancı sermayeye karşı milli sermayenin hâkim olabilmesiydi. Özellikle tütünde uygulanan yabancı sermayeli Reji İdaresi üretici ve tüccarlarda kronikleşmiş sorunlara sebep olmuştu. Kaçakçılık faaliyetlerinin yaygınlaşması Reji İhisarına karşı Osmanlı toplumunun ciddi bir travma yaşadığını göstermekteydi. 1923 yılına gelindiğinde Osmanlı toplumunun yaşadığı olumsuz duygu durumu tepkiselliğe dönüşmüş ve inhisar yerine bandrol uygulamasının getirileceği beklentisi artmıştı. Bu durum göstermektedir ki Osmanlı toplumu ekonominin millileşmesine ek olarak liberal olmasını da beklemekteydi.⁵⁸

Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı’nı ve siyasi bağımsızlığı Kuva-yı Milliye ruhu ile gerçekleştirdiği gibi ekonomik bağımsızlığı da kooperasyon ruhu ile gerçekleştirmeyi planlamıştı. Gücünü milletten almayan ve otoriter davranan yönetimlerde iş birliği her zaman düşük düzeyde olmuştur.⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk, yaptığı açılış konuşmasında millileşme ve tam bağımsızlık fikrine ağırlık vermişti⁶⁰. Kongrede yabancı sermayenin sanayi ve ticareti kontrol etmemesi gerektiği de özellikle çiftçi gruplar tarafından vurgulanan önemli bir konuydu. Bununla birlikte çiftçi grubu bu istekleri “*müttefikten kabul*” ederken, tüccar grubu ise “*ekseriyetle kabul*” etmekteydi.⁶¹ Kongreye katılan gruplar ekonomi faaliyetlerini sadece kendileri ya da yabancı sermaye açısından değerlendirmişti. Oysa Mustafa Kemal Atatürk,

55 Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Dönemi’nde Ekonomi*, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 306.

56 Ökçün, *age.*, s. 44.

57 Kuruç, *age.*, s. 253.

58 Ökçün, *age.*, s. 76.; Gürdamar, *age.*, s. 36.

59 Remzi Saka, “Atatürk ve Kooperatifçilik I”, *Kooperatif Dergisi*, Yıl 3, Eylül 1948, S 33, s. 8.

60 İnan, *age.*, s. 64.; *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1, 5. Baskı, Ankara 2006, s. 111.

61 Bilsay Kuruç, *age.*, s. 251.

ekonominin siyasi ve askeri zaferleri tamamladığını biliyordu. Doğrudan vergilerini toplayamayan Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığı kendisine ilke edinen Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte ekonomi enstrümanı çok etkili kullanılmak zorundaydı. Bu açıdan bakıldığında ekonominin devletçi ya da liberal olmasından önce milli olması daha öncelikliydi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım alanında çözülmeyi bekleyen kronikleşmiş sorunlar bulunmaktaydı. Köylülerin toprak ve teknoloji açısından desteklenmesi gerekiyordu. Aşar vergisi tarımsal kalkınma için büyük bir engeldi. Devlet köylülükten çiftçiliğe geçişi sağlamak istese de bunu gerçekleştirmek o dönem için oldukça zordu. Bu doğrultuda kooperatifleşme, satın alma garantisi, toprak dağıtma gibi politikalar uygulanmıştı. Kooperatifleşmenin önündeki en büyük engel ise tüccar grubuydu.⁶² Türkiye'nin tarımsal politika düşüncesinde en önemli amacı kendine yetebilen bir ülke olmaktı. Bu sağlandıktan sonra gerçekleştirilecek olan amaç tarımsal ürün ihracı yoluyla döviz kazanıp sanayi yolunda ilerleyebilmektir.

Ekonomik alanda belirli grupların içinde buldukları mücadele devletin bu alana müdahil olarak politikalar üretmesini kaçınılmaz kılmaktaydı. Kapitalist yapının tam olarak kurulamadığı, küçük üreticilerin bulunduğu yerlerde devlet tamamlayıcı olmak ve inisiyatif almak mecburiyetindedir. Devletin bu desteği sağlamasının ardında yatan sebeplerin ekonomik olmanın ötesinde siyasi ve sosyal boyutları da bulunmaktadır. Bu desteğin ortadan kalkması durumunda grupların ekonomiye olan katkılarının azalacağı, aralarındaki çatışmaların sisteme yöneleceği kaygıları ağır basmaktadır.⁶³ Kooperatifler tarımsal ürünlerden daha fazla gelir elde edilmesini sağlayacağı gibi aynı zamanda üreticilerin meslek tecrübelerini de artırmış olacaktı.⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikaları 1930'lara doğru şekillenmeye başlamıştır. Bu süreçte en önemli aşama araştırma ve eğitim kurumlarına ağırlık verilmesi ile kredi-satış işlerini kolaylaştıracak kooperatiflerin kurulmasıdır. Süreç içerisinde yaşanan olaylar ve elde edilen çıkarımlar Cumhuriyet idaresinin ekonomi politikalarının oluşmasını sağlayacaktır.

62 Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 569, C 1, Ankara 1988, s. 56.

63 Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 454, Ankara 1980, s. 140.

64 Max Weston Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükseldi*, çev. Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949, s. 61.

Ticarette monopol ya da gelişigüzel fiyatları engellemek kurulacak olan satış kooperatiflerinin en temel sebebiydi. Böylece dengeli bir yapı kurulmuş olacaktı. Satış ve kredi kooperatiflerinin uyumlu bir şekilde çalışması üretici aleyhine satış yapmaya çalışan tüccarların ortaya çıkarttığı sorunları azaltacaktı.⁶⁵

Türkiye İktisat Kongresi hakkında Şefik Hüsnü tarafından *Aydınlık* dergisinde 10 Şubat 1923 tarihinde yazılan “*İktisat Kongresi’nde İşçi ve Köylü Sınıflarının Mevki*” adlı yazıya göre küçük arazi sahipleri birleşerek ziraat kooperatifleri oluşturmalıydı. Bu kooperatifler sayesinde üretici makine tedarik ettiği gibi ihtikâr yapan tüccarlardan da kurtularak ürünlerini istediği şartlarda satabilecekti.⁶⁶

Mustafa Kemal Atatürk ve Mahmut Esat Bozkurt’un özellikle üzerinde durduğu kooperatif konusu dış ticaret açısından tamamlayıcı nitelikteydi. Kooperatiflerin yarattığı destekleyici etki birtakım tüccar açısından düşmanlık olarak algılanıp eleştirilere de maruz kalmıştı. Ancak yapılan işlerde asıl amaç üreticiyi kollamak ve onun başka çıkar grupları tarafından ezilmesini engellemektir. Kooperatiflerin temel hedefi üretici ve tüccarın eş güdümlü çalışmasını sağlamaktır.⁶⁷

İktisat Bakanlığı İzmir’de toplanacak olan kongre için hazırlıklar yapmıştı. Heyet-i Faale tarafından Türkiye’nin iktisadi durumunu inceleyen ve kongrenin ele alacağı sorunları belirten rapora göre Türkiye’nin zirai üretimindeki en önemli özelliği köylünün üretim kapasitesi üzerine kurulu olmasıdır. Bu durum zirai üretimin sistemli ve planlı olmasından ziyade ilkel bir şekilde meydana gelmesinden kaynaklanmaktaydı. Köylüler kendi ihtiyaçlarını karşılamak için ziraatla uğraşmışlardır. Üretimin amacı ticaret yapmak olmasa da üretim fazlası satışa söz konusu olmaktaydı. Bu satışlardan elde edilen gelirler ise köylünün yine üretim sürecinde duyduğu ihtiyaçları karşılamaya yetecek kadardı. Bu durumda tarımsal üretim yapan gruplarda bir sermaye birikimi söz konusu olmamaktaydı.⁶⁸

1913 ziraat istatistiklerine göre yani Irak ve Suriye dahil olduğu halde ülkede yaklaşık iki buçuk milyon ton buğday üretilmişti. Ondan sonra

65 *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938*, der. Özel Şahingiray, C 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 81.

66 Ökçün, *age.*, s. 39.

67 *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938*, s. 188.

68 Ökçün, *age.*, s. 56-57.

seneden seneye arazi daha az ekilmiş, üretim azalmıştı. Üretimin azalmasıyla ithalat da artmıştı. İthalatın artmasına bağlı olarak bütçe açık vermekteydi. Bu durumdan kurtulabilmenin tek yolu ise köylü ekonomisi yerine tüm Türkiye'nin ihtiyaını karşılayacak kapsamlı bir üretim sürecine girmekti. Bu amacı gerçekleştirebilmek için köylünün güçlerini birleştirebileceği zirai üretim kooperatiflerinin kurulması zorunluydu. Bu kooperatiflerin halkın kendi teşebbüsüyle mi yoksa devletin desteği ile mi kurulacağı bir başka önemli konuydu. Ancak burada önemli olan kooperatifin kim tarafından kurulduğu değil sürdürülmesiydi. Rapora göre köy üretim birliklerinin ürünlerini satın alarak dahili ve harici piyasalara sevk etmek ve satmak üzere satış kooperatifleri ve bunlara kredi temin etmek üzere itibar kooperatifleri oluşturmak Türk ziraatının kurtuluşu olarak görülmekteydi.⁶⁹ Tarım üreticilerinin ağır bir vergi yükü altında olması sebebiyle kapitalist kooperatifler etrafında rgtlendirilmesinin faydalı olacağı görüşü dillendirildi.⁷⁰

Heyet-i Faale'nin raporuna göre ülkenin sanayisine bakıldığında dağınık ve yetersiz bir üretim söz konusuydu. Sanayinin bütün alanlarında birlikteliği sağlayabilmek amacıyla sanayi kooperatifleri, sanayi kredi kuruluşları ve sanayi amacıyla oluşturulacak olan anonim şirketlerin kurulması gerekmektedir.⁷¹

Delegelerin tam bir listesi olmadığından kooperatifçilikle fiilen uğraşan kaç kişinin kongreye katıldığı tespit edilememiştir. Bununla birlikte 1911-1914 yılları arasında Ege'deki satış kooperatifçilik hareketinin önderlerinden Kazım Nuri (riş)'in Aydın temsilcisi olarak katıldığı bilinmektedir.⁷²

Amele sınıfının Aydınlık Dergisi'nde teklif ettiği esaslara bakıldığında üretim kooperatifleri etrafında köylülerin birleşerek çeşitli ziraat makineleri, tamirhane gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi mümkün olabilecekti. Ülkenin her tarafında açılması planlanan alım-satım kooperatifleri aracılığıyla da köylü komisyoncuların elinden kurtulacaktı. Zamanla kurulacak olan kooperatiflerin ise dağınık bırakılmayarak bir teşkilat altında toplanması önerilmekteydi.⁷³ Amele sınıfı dergide ticaret ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmekteydi:

69 kn, *age.*, s. 58.

70 Tezel, *age.*, s. 136.

71 kn, *age.*, s. 61.

72 Hazar, *age.*, s. 19.

73 kn, *age.*, s. 141.

Esasen tüccarlarımızın kendi başlarına iş görecek kabiliyette ve Garp sermayesinden müstakil bir halde olduğunu iddia etmek gülünç olur. Memleketimizde ticaretle iştigal edenlerin yüzde doksanı sadece ecnebi firmaların vasıtası, komisyoncusudur. Bu itibarla, ticarete salım bir cereyan vermek için başka unsurlara istinat etmek zaruretindeyiz. Bu da ancak alım satım kooperatifleri olabilir. Memleketi adeta kooperatif şebekesinin ihata etmesi şayan-ı arzudur. Bu kooperatifler vücut buldukça dağılık bırakılmamalı, bir teşkilat altına alınmalıdır.

Bu doğrultudaki taleplerini ise 4 maddede özetlemişlerdi:

1. Her ziraat ve sanayi istihsal kooperatifleri bulunan yerde alım satım kooperatifleri açılmalı. Bu kooperatifler bir birlik teşkil etmeli ve bütün memleket kooperatifleri ile heyet-i müttehida vücuda getirmelidir.
2. Hükümet bunların teşekkülüne yardım etmeli ve meydana geldikten sonra da onlara resmi, bir mevcudiyet tanımalıdır.
3. Her şeyde olduğu gibi alışılmadığı, halkımızca mümarese ve istisnası olmadığı için belki kooperatiflerden ilk zamanlar ümit olunan neticeleri almak mümkün olamaz. Hükümet bunu nazar-ı dikkate alarak Avrupa'da kooperatiflerin hayret aver inkişafa malik bulunduğu memleketlere, bilhassa kooperatif teşkilatını tetkik ve tettebbü için uzmanlar göndermeli, tecrübesizlik yüzünden bu kurumun halk nazarında rağbetten düşmesine engel olmalıdır.
4. Memleket dahilinde ticaret tamamıyla serbest olmalı. Fakat ithalat ve ihracat hükümetin inhisarı altında bulunmalı. Türkiye kooperatifler birliği oluşunca bu inhisar kendisine devredilmeliydi.⁷⁴

Türkiye İktisat Kongresi açıldıktan sonra Ankara gazeteleri kongrede görüşülecek başlıca konular hakkında yazılar yazmıştı. Özellikle şirketler ile ilgili şu sorular dikkati çekmektedir:

Bugüne kadar memleketimizde pek çok şirketler teessüs etti. Fakat bunların birçokları infisah eyledi. Niçin şirketler payidar olamıyor? Şirketler hukukiyatı mevcut halile noksan mıdır? Bu babda ne gibi yeni kanunlara ihtiyaç vardır? Kooperatif şirketler neden süratle çoğalmıyor? Kooperatif kanununun esasları ne olmalıdır? Kredi usulüyle yapılan muamela-tı iktisadiye ve şirketlerce yapılan iktisadi

faaliyetler devletçe ne derecede ve ne şekilde himaye olunmalıdır?⁷⁵

Mustafa Kemal Atatürk, kongrenin açılışında yaptığı konuşmasında Müslüman olmayan unsurlara ticari ve adli ayrıcalıklar verildiğini, bu unsurların Müslümanları ticarete körelttiklerini, maddi anlamda bağımlı hale getirdiklerini ve bunun sonucunda da ekonomik bağımsızlığın kaybedildiğini belirtmişti. Tam bağımsız olabilmek için ise şu ilkeyi uygulamak gerektiğini vurgulamıştı:

Hakimiyet-i Milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin (sağlamlaştırma) edilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler kâğıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve hırslarla husul (oluşma) bulamaz. Bunların tahakkuk-u tamamını (yükselmek) temin için yegâne kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferlerle tetviç (taç giydirme) edilemezse semere-i netice payidar (kalıcı) olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerat-ı nafıayı (verimli bayındırlık işleri) temin için hakimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini (sağlamlaştırma) lazımdır.⁷⁶

Mustafa Kemal Atatürk'ün ardından İzmir İktisat Kongresi'nde konuşma yapan İktisat Bakanı Mahmut Esat Bey yaptığı konuşmada kooperatif ile ilgili şu açıklamaları yapmıştı:

Efendiler;

Asrımızın iktisat cidaline girerken münferid değil, fakat toplu bulunmak mecburiyetindeyiz. Çünkü asr-ı hazır iktisadiyatı bunu istilzam ediyor. Ferdi teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeğe akim kalmağa mahkumdurlar. Binaenaleyh her türlü şirketler vücuda getirilmeli ki ve bilhassa memleketimizin ihtiyacatını tamamen ifade eden (Kooperatif) şirketlere fazla ehemmiyet verilmelidir.⁷⁷

Atatürk, kooperatifler sayesinde hem üreticileri daha yüksek bir gelire ulaştırmak hem de meslek tecrübelerini artırmak istemişti.⁷⁸ Kongre'nin tarım ile ilgili aldığı kararlarda piyasaya yönelik üretim yapan arazi sahiplerinin

75 Ökçün, *age.*, s. 194.

76 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), s. 111.

77 İnan, *age.*, s. 79.

78 Thornburg, *age.*, s. 61.

istekleri belirleyici olmuştu. Büyük arazi sahipleri, işçi sınıflarının topraksız köylülere toprak dağıtılması önerisine direndi. Küçük köylülerin durumlarını iyileştirmek amacıyla üretim kooperatifleri kurmak isteği büyük arazi sahiplerinin direnç göstermesi sebebiyle zorlaşmaktaydı.⁷⁹ Toprak dağıtımı ve kooperatiflerin kurulması arasındaki ilişki dikkate alındığında Kemalist kadronun önünde büyük zorluklar bulunduğu anlaşılabilir olacaktır.

Türkiye İktisat Kongresi'nde çiftçi grubunun Ziraat Bankası ve İtibarı Zirai Esasları bölümünde 1, 5 ve 6. maddelere bakıldığında devletin çiftçilere olan mal ve hizmet bedellerinden ileri gelen borçlarının kurulacak olan ziraat kooperatiflerine, alacaklı çiftçilerin sermaye payları olarak ödenmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁰

Tüccar grubunun ise şirketler başlığı altındaki bölümde 3. madde aynen şöyledir: “Avrupa’da pek ziyade münteşir olan (Limited) gibi mesuliyet-i mahdudeli şirketlerle müstahsiller ve müstehlikler hakkında fevaid-i azimeyi cami müstahsil ve müstehlik kooperatifleri hakkında ahkam-ı lazime-i kanuniye vaz’ı (müttefikane kabul).”⁸¹

Türkiye İktisat Kongresi'nin ardından 19 Mart 1923 tarihinde Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü tarafından “Kooperatif Şirketler” adlı bir kitapçık yayımlanmıştı.⁸² Kongrede kooperatiflerin bir an önce kurulması ve bunların yararlarını anlatan kitapçıklar yayımlanmasına ilişkin kararın ardından hazırlanan “Kooperatif Şirketler” adlı kitapçık Atatürk’ün vizyonundaki hedeflerin sırasıyla uygulandığını göstermektedir.⁸³

İktisat Kongresi’ne katılan farklı çıkar gruplarının ortak paydada buluşmak gibi bir vizyona sahip olmaması büyük bir olumsuzluk olarak ortaya çıktı. Kongreye katılan her grup meselelere sadece kendi çıkarları açısından yaklaştı. İstanbul’un siyasi ve ticari çevrelerinin etkili olmaya çalışması ve kongrenin bir tür siyasi etkinlik alanı olarak görülmesi kongrenin vizyonunun gerçek anlamda ortaya çıkmasına engel oldu.⁸⁴ Atatürk, Türkiye İktisat Kongresi’nde ekonomik bağımsızlığa yaptığı vurgudan kısa bir süre sonra

79 Tezel, *age.*, s. 345.

80 İnan, *age.*, s. 25.; Hazar, *age.*, s. 18.

81 İnan, *age.*, s. 44.

82 Kooperatif Şirketler, s. 11.

83 Erçin, *age.*, s. 67.

84 Kuruç, *age.*, s. 251.

kooperatifçilik konusunu her fırsatta ele almış ve insanları yönlendirmiştir.⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk'ün, kılıcın yerini sabana bırakması gerektiği yönündeki konuşması da kongrede alınan kararlarda etkili oldu.⁸⁶

Mustafa Kemal Atatürk'n Millileşme Anlayışı Doğrultusunda Kooperatifçilik

Kooperatifçilik iktisadi ve sosyal sınıf mücadelesini ortadan kaldıran ve insanları üretici olarak kabul edip aralarında uyum sağlayan bir sistemdir. Bu sistem liberalizmin şahsi menfaat ve haksız rekabetinden, komünizmin mülkiyet hakkını yok sayan baskıcı anlayışından insanları kurtarmayı amaçlamıştı. Bu noktada Cumhuriyet yönetimi kooperatifçiliği uygulayarak millileştirmeyi planlamıştı.⁸⁷ Mustafa Kemal Atatürk, Halk Fırkasının programını hazırlarken özellikle ekonomi alanında gerçekçi olmaya ve farklı görüşlerden de yararlanmaya çalışmıştı. Türkiye İktisat Kongresi bu açıdan da ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Özellikle Dokuz Umde hazırlanırken Kongre'de belirtilen düşünce ve istekler de göz önünde tutulmuřtu⁸⁸.

Kooperatifleşme belli bir kolektif bilinci ve sosyal kavrayışı gerektirmektedir. Osmanlı toplununun 1920'li yıllarda okur-yazarlık alanında içinde bulunduğu aşama ve yeterince birliktelik içinde bulunamamış olması kooperatifleşmenin önündeki en büyük engeldi. Bu durum Türkiye'de kooperatifleşmenin kendisinden bekleneni verememesinin ve ekonomide köylü yerine tefeci tüccarın hakimiyet kurmasının temel sebebidir.⁸⁹ Kredi kooperatifleri köylerde birçok zorlukla karşılaşmaktaydı. Özellikle murabahacılar kooperatiflerin aleyhinde köylülere propaganda yaptıkları gibi bu kuruluşların yöneticisi olarak işleyişlerini aksatmaya da çalışmışlardı.⁹⁰

Ülkenin kalkınmasında ve üretimin gerçekleşmesinde yabancı sermayenin kullanılıp kullanılmaması meselesinin görüşülmesi ihtiyacı da Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanmasına sebep olmuştu. Mustafa Kemal Atatürk'e

85 Taluğ, *age.*, s. 17.

86 Hazar, *age.*, s. 30.

87 Suphi Nuri, "Devletçilik ve Koperatifilik I", *Kooperatifçilik*, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim şirketi, İstanbul 1932, s. 308.

88 *Atatürk'n Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 317.

89 Güneri Akalın, *Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı Vergileme ve Gelişme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 384, Ankara, 1975, s. 80.

90 İsmail Hüsrev, *Türkiye'de Zirai Kooperatif Hareketi*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1932, s. 43.

göre kapitülasyonlara dayanan şirketler ancak ülkenin kurallarına uymak şartıyla Türkiye’de varlık gösterebilecekti. Milli Türk Ticaret Birliği’nin hazırlamış olduğu raporda, teşebbüslere kredi sağlayacak bir kurumun kurulmasına vurgu yapılmaktaydı.⁹¹ Süreç içerisinde yaşanan olaylar ve elde edilen çıkarımlar Cumhuriyet idaresinin ekonomi anlayışının oluşmasını sağlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1923 tarihinde Meclis açılış konuşmasında ekonomi ile ilgili yaptığı konuşmada köylülere bir kredi kurumu kazandırmak ve tarlalarından elde edecekleri gelirlere mali bir değer katabilmek amacıyla bir köy bankaları kanunu yapıldığını ve meclise sunulduğunu ifade etmişti.⁹²

Büyük Millet Meclisi, tarımla ilgili kooperatiflere kredi verilmesine özel bir önem vermekteydi. 1923 Eylül’ünde, Meclis, tohum, hayvan ve tarım araçları satın alınarak bunların dağıtılması için Ziraat Bankası’na 1,1 milyon liralık kredi verilmesini kabul etti. Kasım ayında da Meclis, yine 2 milyon lira ayırdı ve 1923 yılında da yurt dışından 250 traktör sağladı.⁹³

Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılında kooperatif şirketler ile ilgili bir yasayı meclise sevk etmiş ancak maddeleri görüşüldüğü halde yürürlüğe konulamamıştır. Yine aynı yıl Ekonomi Bakanlığı 97 maddeden oluşan Üretim, Alım ve Satım Kooperatif Nizamnamesi yayımlamıştı.⁹⁴ Bu nizamname İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda hazırlanmıştı.⁹⁵ Bu nizamname ile 1923-1938 yılları arasında 40 civarında ve çeşitli kooperatifler kuruldu.

Kooperatiflerin hukuki zemini Cumhuriyet yönetimiyle başladı. Kara Ticaret Kanunu’nun 3. bölümünün 10. maddesine, kooperatif ve limitet şirketlerin de ticaret şirketlerinden sayılmasına dair ilave yapılması hakkında kanun tasarısı hazırlandı.⁹⁶ 5 Ocak 1924 tarihinde çıkarılan 396 sayılı yasayla mevcut Kara Ticaret Kanunu’nun 15. maddesine eklenen yeni bir

91 Eldem, *age.*, s. 159.

92 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1, 5. Baskı, Ankara 2006, s. 311.

93 Y. N. Rozaliyev, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978, s. 27.

94 Gönüllü, *age.*, s. 52.

95 Erçin, *age.*, s. 73.

96 BCA., 30.18.1.1/7.34.15., 19.09.1923.

fıkra sayesinde kooperatifler ticaret şirketi olarak kabul edilmeye başlandı.⁹⁷ Böylece şirket türü 4'e çıkarılmıştı. Mustafa Kemal Atatürk, 396 sayılı yasa görüşülürken görüşlerini ifade etmiş ve Türkiye gibi büyük sermayelerden yoksun, Avrupa'nın muazzam sanayi ve sermayesi ile ulusal olmayan araçların saldırılarına karşı, ulusal ekonomiyi korumaya zorunlu bulunan bir memlekette, kooperatiflerin kurulması kesinlikle ulusal bir ihtiyaçtır demiştir.⁹⁸

Köylüye yardım etmek amacıyla 21 Nisan 1924 tarihinde 498 sayılı “*İtibarı Zırai Birlikleri*” oluşturulması hakkında kanun çıkarılmıştı.⁹⁹ Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da gıda ve diğer tüketim mallarının pahalılaşması sebebiyle “*Ankara Memurlar Kooperatifi*” kuruldu. 8 Mart 1925 tarihinde onaylanan kooperatifin kuruluşunu hızlandırmak için 19 Mart 1925 tarihinde çıkarılan 586 sayılı yasayla Ankara'daki tüm memurların maaşlarının yarısının toplamı kadar bir avans kooperatif şirketine verildi.¹⁰⁰ Böylece maaşlardan 10 ay boyunca %5 kesinti sayesinde hazineye geri dönen 168.000 TL ana para ile kooperatif tüketim dükkanları açıldı. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü de bu kooperatife ortak olmuşlardı.¹⁰¹ Bununla birlikte şirket ilgisizlik ve birtakım söylentiler sebebiyle verimli olamamış ve kendisinden bekleneni verememişti.¹⁰²

Mustafa Kemal Atatürk, 1925 yılında Kastamonu'da yaptığı konuşmasında Çiftçilere hitaben “Ben de çiftçi olduğumdan biliyorum. Makinesiz ziraat olmaz. El emeği güçtür. Birleşiniz. Birliklerle makine alırsınız. Senede yüz dönüm ekeceğinize on misli, yüz misli, fazla ekersiniz.” demektedir.¹⁰³

29 Mayıs 1926 tarihinde çıkarılan 865 sayılı yeni Ticaret Kanunu yürürlüğe girdi. Yasa 5 çeşit şirket öngörmüştü. Bunlardan bir tanesi de kooperatif şirketlerdir. Kanunu'nun 6. faslı kooperatiflere aittir.¹⁰⁴ Tarım Satış kooperatifleri ihracat maddelerini oluşturan ürünlerden başlayarak faaliyete

97 *Resmî Gazete*, S 54, 21 Ocak 1924, s. 1.

98 Mülayim, *age.*, s. 24.

99 *Resmî Gazete*, S 71, 24 Mayıs 1924, s. 11.

100 *Resmî Gazete*, S 90, 24 Mart 1925, s. 48.

101 Taluğ, *age.*, s. 21-22.

102 Süheyp Nizami Derbil, *Kooperatifler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1945, s. 45.

103 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, s. 215.

104 *Resmî Gazete*, S 406, 28 Haziran 1926, s. 1928.

geçmiş ve ihracat siyasetini millileştirmeyi amaçlamıştı.¹⁰⁵ 28 Mayıs 1929 tarihinde 1470 Numaralı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu kabul edilerek İtibarı Zirai Birlikleri Kanunu kaldırıldı.¹⁰⁶

1 Kasım 1929 üçüncü dönem üçüncü toplanma yılının açılışında konuşan Mustafa Kemal Atatürk, yaptığı açıklamada yine kooperatiflere değinmekteydi:

Tarımda, geçen üretim yılında, bazı bölgelerde doğal etkenlerden çok fazla zarar oldu, bununla birlikte durum, önceki yılın darlığına oranla genellikle normale yaklaşmıştır, denilebilir. Zirai enstitülerin bir an önce kurulmasına önem veriyoruz. Bu yıl zirai kooperatif kuruluşlarına başlanmış olması, özellikle sevindirici oluyor. Bu kooperatifleri ülkenin her yönünde genişletmeyi gerekli buluyoruz. Bunun yanı sıra çiftçiye toprak verme işi de hükümetin sürekli izlemesi gereken bir durumdur. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek, ülkenin üretimini zenginleştirecek başlıca çarelere dendir.¹⁰⁷

Görüldüğü gibi kooperatif ve toprak dağıtma arasındaki ilişki çok güçlü bir şekilde Atatürk'ün zihnindeki varlığını korumaktaydı. 27 Ocak 1931 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkasının vilayet kongresinde konuşma yapan Atatürk, fırka programının demokratik, halkçı ve devletçi olduğunu ifade etmekteydi. Halk da devletçidir, her türlü ihtiyacını devletten talep etmek için kendisinde bir hak görmektedir. Türk milletinin tabiatı ile fırka programının uyumu söz konusudur demektedir. Yine hatiplerden birisine şunları söylemekteydi:

Görüşleriniz içinde iktisadi sahada çok pratik noktalara temas ettiniz. Meselâ: kooperatifler, şurada burada halk veya aydınların teşebbüsü ile fiil sahasına geçen kıymetli hasıllar görülmektedir. Hükümetimizin de teşebbüsleri takviye etmesi lâzımdır. Hükümeti Cumhuriyet, bu lüzumu tabii idrak etmektedir. Fakat daima bu meyanda üzerine çok yüklenilen bir müessesesi maliye vardır ki, o da Ziraat Bankasıdır. Banka fazla faiz alıyor. Uzman olmadığım için bu konu üzerinde çok fazla söylemeyeceğim. Fakat diğer ecnebi bankaların aldığı faizler mukayese edilirse ancak o zaman nisbet meydana çıkar.¹⁰⁸

105 Saka, *age.*, s. 50.

106 *Resmî Gazete*, S 1208, 5 Haziran 1929, s. 7462.

107 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)*, s. 380.

108 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, s. 295.

31 Ocak 1931 tarihinde İzmir Ticaret Odası'nda bir konuşma yapan Atatürk, kooperatifin tanımını yapmış ve kimlerin bu sitemden rahatsız olduğunu net bir Şekilde belirtmiştir:

Ktibi umumi Beyefendinin ve diğer arkadaşların buyurdıkları gibi, bu bölgenin ihracatı 1923'te 33 milyon iken 1928 de 99 milyona çıkmıştır. Yani iki üç misli artmıştır. Sınırsız zorluk ve baştan baa harap bir memleket. Bütün bunlara rağmen bu büyük fark haklı bir memnuniyettir. Vaziyet böyle iken bu memleketin içinden ve bu memleketin evldından —bilmiyorum evldından mıdır— bazı insanların bütün hakikatlere göz yumarak kamuoyuna yanlış fikirler ve istikametler göstermesi hakikaten üzüntü vericidir. Bunu yapanlar ya muhitlerini göremeyecek kadar cahil ve akılsız yahut hakikate temas etmeden korkacak kadar alçak ruhlu kimselerdir. Her iki halde de bu gibiler Türk milletinin yüksek düşünceleri karşısında hiç olmazsa utanmalıdırlar. Kooperatifçilik, sureti umumiyede iktisadi sahada birleşme siyaseti hakkında lehte ve aleyhte bazı grler ortaya konu. Ayrıntıya girimeyeceğim. Yapmak, maddi ve mnevi kuvvetleri, zek ve maharetleri birletirmektir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyoruz. Birlemenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir. Ege iktisat mntukasındaki bütün insanların hasıllarını ve gayretlerini birleştirmesi, muhakkak feyizli neticeler verecektir. Türkiye'nin emek, hayat ve mevcudiyetini değerlendirince birlemeden kaynaklı fayda ve menfaatlerin çok büyük olacağı kanaatine varacağınızdan Őüphe etmiyorum. Böyle bir teşebbüs olurken birtakım Őikyetiler olabilir. Üreticilerin birleşmesinden Őahsi menfaatleri haleldar olacağını düşünenler tabii Őikyet edeceklerdir. Fakat memleketimiz bakir bir sahadır. Görülecek çok i vardır. Onları da tatmin edecek birçok meğuliyetler bulunabilir. Hakik tüccarlar için hiçbir zarar düşünmüyorum.¹⁰⁹

Atatürk, bu sözlerle kooperatiflerin milli ekonomi içerisinde hak ettikleri yeri almaları noktasında hatırlatma yapmaktaydı. Tüccarlara da üreticilere karşı adaletli olmalarını, gerekirse ekonomiyi onlar olmadan da yönetebileceğini hissettirmektedir.

20 Mayıs 1931 tarihinde İstanbul'da Türk Kooperatifçilik Cemiyeti kurulmuş ve 1933 yılında Ankara'ya taınmıtır. İstanbul niversitesi ğretim yeleri

109 *Atatürk'n Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, s. 299.

ve milletvekilleri kurucu üye olarak ön plana çıktı. Rektör Muammer Raşit Seviğ bu cemiyetin Gazi'nin 1931 yılında gerçekleşen İzmir Nutkundan ilham alınarak kurulduğunu belirtmişti. Bununla birlikte Atatürk'ün kooperatifçilik konusunda bir dernek kurulması için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı görevlendirdiği de iddia edilmiştir.¹¹⁰ Kooperatiflerin milli ekonomide hak ettiği yeri almaları için kurulan Kooperatifçilik Cemiyeti'nin ilk beyannamesi Aynîzade Tahsin Bey'in imzasını taşımaktaydı. Bu beyanname Türkiye İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı konuşmadan etkilenmişti.¹¹¹

Kooperatifçiliğin mülkiyet hakkını ortadan kaldıran kolektivizm anlayışını temsil ettiğine yönelik yorumlanması üzerine Kooperatifçilik Cemiyeti 2 Ekim 1931 tarihinde bir açıklama yapmış ve kooperatifçiliğin milli sermaye yaratma yolunda bir araç olduğunu ifade etmiştir.¹¹² Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Türk Hukuk Kurumu gibi Türk kooperatifçilik Cemiyeti de devletin formel örgütü olarak değil dernek veya kurum yoluyla inşa edilerek topluma mal edilmeye çalışılmıştır.¹¹³

Devletçilik demek devletin görevlerini, yetkilerini ve konumunu sürekli olarak büyütmesi demektir. İnsanları iktisat alanında başı boş bırakmamak, aşırı zenginliklere ve sahtekârlıklara izin vermemektir. Birey kendi çıkarını düşünürken devlet ise toplumun çıkarını düşünmektedir.¹¹⁴ Devletçi politikalar bağlamından bakıldığında kooperatif sadece üreticiyi, tefeci ve tüccarın inisiyatifinden kurtarmakla kalmaz aynı zamanda sağlıklı bir millet yapısını da inşa eder.¹¹⁵

CHP'nin 1931 yılında yayımlanan parti programına bakıldığında üçüncü kısımda 4. madde çiftçi kooperatiflerine ayrılmıştır. Madde ise şöyledir:

Çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadî teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekâmül ettirmek gayedir. Büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin ziraî kredileri rehin mukabili temin olunacaktır. Ziraî kredinin ana müessesesi olan Ziraat Bankamızı

110 Taluğ, *age.*, s. 24.

111 Kocabaş, *age.*, s. 129.

112 Hazar, *age.*, s. 39.

113 Taluğ, *age.*, s. 26.

114 Suphi Nuri, *agm.*, s. 308.

115 Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'lardan Sonra Türkiye*, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s. 113.

kanunî murakabe altında bulunduracak surette sahiplendirmek ve faaliyetini daha ziyade zirai sahada teksif etmek tedbiri alınacaktır. Bankanın sermayesini zirai hareket ve faaliyetlerin inkişafını temin edecek kıymete çıkarmak, esaslı çalışma mevzuumuz olacaktır.¹¹⁶

CHP'nin 1935 yılı parti programında da kooperatifçiliğe yer verilmişti. Programın ekonomi ile ilgili üçüncü kısmında 10. maddesi kooperatiflerle ilgilidir. 10. madde: "Partimiz kooperatifçiliği ana prensiplerden sayar. Kredi kooperatifleri ile, toprak ürünlerinin hakiki değerinden üretmenleri faydalandırarak olan satış kooperatiflerinin kurulmasına ve çoğaltılmasına önem vermekteyiz. Türkiye tarım bankası, tarım kooperatiflerinin ana bankasıdır." şeklindedir.¹¹⁷ Partinin kooperatifçilikten beklentisi oldukça büyüktür. Bu sayede büyük bir sermaye oluşturarak aşırı faizciliğe karşı mücadele etmek ve araçların etkisi azaltılmak istenmekteydi.

21 Ekim 1935 tarihinde kabul edilen 2834 numaralı "*Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun*" ile en az 10 çiftçi aralarında tarım satış kooperatifi kurabilecekti. Yine aynı gün çıkartılan 2836 numaralı "*Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu*" ile de çiftçiler Tarım Kredi Kooperatifi kurabileceklerdi. İki kanunun da ortak özelliği bu kooperatiflere söz konusu ürünlerin ticaretini yapanların dahil olamayacaklarıydı.¹¹⁸ Bu yasalar sayesinde Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu kaldırılmış ve sorunlu olan birkaç noktası düzeltilmiş oldu.¹¹⁹

1935 yılında yazılan *Kooperativler* adlı kitabın yazarı Suphi Nuri İleri'ye göre Türkiye Cumhuriyeti İhiscarıdır. Yazara göre bu idari bir sistemdir. Bir ekonomi modeli değildir. Ne liberal ne de komünist olmadığı için Türkiye'ye uyan ekonomik rejim şüphesiz kooperatifçiliktir. Yazar, Kemalizm'in kooperatifçilik ile tamam olacağını, inhisar sisteminin insanları işçi ve memur olmaya mecbur ederken kooperatifçiliğin ise insanları efendi ve ortak yapacağını belirtmekteydi.¹²⁰ Ancak bu yorumda gözden kaçan husus inhisar sistemi ile kooperatifçilik milli bir ekonomi oluşturmada

116 *C.H.F. Nizamnamesi ve Programı*, TBMM Matbaası, Ankara 1931, s. 32-33.

117 *C.H.P. Programı*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 16-17.

118 *Resmî Gazete*, S 3146, 2 Ekim 1935, s. 5754-5756.

119 *Derbil, age.*, s. 48.

120 Suphi Nuri İleri, *Kooperativler*, İkinci Tabı, T.C. Maarif Vekilliği Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Neşriyat ve Yardım Bürosu Yayınlarından-S: 90, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1941, s. 74.

birbirini tamamlayan en önemli iki unsurdur. Kemalizm millileşme yolunda inhisar sistemi ile emperyalizme karşı koymuş ve kooperatifçilik ile bunu tamamlamaya çalışmıştı. Kooperatif sistemi Türk inkılâbının ekonomik alandaki en önemli unsurlarından birisiydi. Dolayısıyla Kemalizm ekonomik anlamda bir eksiklik değil bütünlük arz etmektedir.

Atatürk 1936 yılında Silifke’de kurulan Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifine ortak olmuştu. 30 Haziran 1936 tarihli Silifke Ziraat Bankası’na verilen dilekçede Atatürk’ün de imzası bulunmaktaydı.¹²¹ 13 Temmuz 1936 tarihinde Celal Bayar’a kooperatifler hakkında yazdığı yazıda şunları söylemekteydi:

Tarım kredi kooperatiflerinin ilki olan Tekir kooperatifi muamelesinin bittiğini, sevinerek öğrendim. Bu kooperatifte 1 sayılı ortak olarak bulunmamı muhabbetle yad etmenize teşekkür ederim. Tarım kredi kooperatiflerinin az zamanda bütün yurdu kaplamasını, başarılı gayretinizden bekliyoruz. Gözlerinizden öperim.¹²²

Türkiye İktisat Kongresi’nde güçlenen kooperatif anlayışı Atatürk’ün hayatı boyunca zihnini ve söylemlerini meşgul etmişti. 1 Kasım 1936 Beşinci Dönem İkinci Toplantı Yılı’nın açılış konuşmasında kooperatifler ile ilgili vurgularına devam eden Atatürk şunları söylemekteydi:

Ziraatta kalkınmayı kolay ve çabuk yapmak için şartlar, çok ilerlemiş ve hazırlanmıştır. Yeni bir biçimde ve yeni makineler kullanarak iyi bir kuruluşla yapılacak yardımların süratle sonuçlar vereceğini görüyoruz. Kooperatif kuruluşları her yerde sevilmiştir. Kredi ve satış için olduğu kadar, üretim araçlarını öğretip kullandırmak için de kooperatiften yararlanmayı mümkün görüyoruz. Bankaları ve kredi dağıtımında düzeni sağlayan kooperatifleri, kuran ve genişleten yasalarımızdan sonra, bu yeni eserleriniz ülkenin kredi hayatında verimli olacaktır.¹²³

Kooperatif hareketi sayesinde Türk üreticisi teknik ve teşkilat yönünden desteklendiği için üretim maliyetlerini düşürerek kârlı satışlar yapmış ve piyasaların yıkıcı etkisinden de korunmuş olacaktı.¹²⁴ Türkiye İktisat Kongresi’nde ulaşılmak istenilen amaçlardan birisi de küçük ve zayıf

121 Remzi Saka, “Atatürk ve Kooperatifçilik I”, *Kooperatif Dergisi*, Yıl 3, Eylül 1948, S 33, s. 7.

122 *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s. 653.

123 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)*, s. 407-408.

124 Hüsrev, *age.*, s. 28.

olan üreticileri bir araya getirerek güçlü ve milli olmayan sermayeye karşı koruyabilmekti. Bütün çabalara rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarında kooperatifleşme girişimlerinden istenilen sonuçlar alınamamıştı. Bundaki en önemli sebep tüccar grupların mevcut rantı halka ve üreticiye vermek istememesiydi. Gelirlerin ellerinden gitmesine ek olarak kooperatifçiliğin devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü artıracak olmasıydı. Güçlü bir üretici olmadan ekonomik bağımsızlık söz konusu olmayacaktı. Bunun yolu da kooperatifleşmeden geçmekteydi.

Atatürk'e göre kooperatifçilik ile ihracat gelirlerinin artırılması arasında da yakın bir ilişki bulunmaktaydı. 1 Kasım 1937 Beşinci Dönem nc Toplanma Yılı'nın açılışında konuşan Atatürk bu konu ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

İhracat mallarımız için hükümetin yakın denetimi altında, satış kuruluşlarının kurulması önemlidir. Bunu göz önünde tutan Ekonomi Bakanlığı geçen yıl içinde, İğdir'da, Ege ve Trakya bölgelerinde türlü konularla ilgili satış kooperatifleri kurmuş ve onları faaliyete geçirmiştir. Önümüzdeki yıl içinde, başta fındık olmak üzere, diğer belli başlı ürünlerimizi de ilgilendiren birlikler kurulmalıdır.¹²⁵

Atatürk, rahatsızlığı dolayısıyla 1 Kasım 1938'de Celal Bayar'a yaptırdığı Dördüncü Yasama Yılı açılış konuşmasında da kooperatifleri takip etmiş ve şunları söylemiştir: "lkenin çeşitli yerlerinde kredi ve satış kooperatiflerinin ve birliklerinin kurulmasına devam edilmiştir. Bu arada Karadeniz Bölgesinde fındık ürünümüz için beş kooperatif ve bunlar için merkezi Giresun'da olmak üzere bir birlik kurulmuştur."¹²⁶

Tarımın ve köylülüğün gelişmesi için kooperatifleşme gereklidir. Kooperatifleşmenin olmadığı durumda üreticiler, tüccarlar ve tefecilerin insafına terkedilmiş olur.¹²⁷ Kırsal kesimle ilgili kooperatifleştirme politikası, merkezi hkmet ve Ziraat Bankası benzeri iktisadi kamu kuruluşlarının birer uzantısı gibi örgütlenmeleri sebebiyle verimli olmadı. Kooperatiflere ye olan köylüler, sorunlarına karşı kayıtsız olan memurlar sebebiyle istedikleri neticeleri alamıyorlardı. Üretici köylüler kooperatiflerle btnleşemedi.¹²⁸

125 *Atatürk'n Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)*, s. 414.

126 *Atatürk'n Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)*, s. 426.

127 Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, haz. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul 1977, s. 146.

128 Tezel, *age.*, s. 361.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 15 yılı göz önüne alındığında tarımsal amaçlı kooperatiflerin sayısı fazla olsa da kırsal nüfusun az bir kısmı bu oluşumların içinde yer almıştır. Bu kooperatiflerin büyük bir kısmı ise tabandan gelmeyip devlet güdüm ve kontrolünde gerçekleşmiştir.¹²⁹

Kooperatif sisteminin işleminin önündeki en büyük engellerden birisi de toprak sahibi olmayan küçük çaptaki üreticilerin teminat gösterememeleriydi. Ülkedeki tarımsal arazilerin kadastro da henüz yapılmamıştı. Köylülerin büyük bir çoğunluğunun elinde işledikleri arazilere ait tapu senetleri bulunmuyordu.¹³⁰ Atatürk, ekonomik kalkınma için toprak reformunu kaçınılmaz görmekteydi. Kaynak israfını önleyici olması sebebiyle kooperatiflere de bu sebeple özen göstermekteydi.¹³¹ İtalya, toprak dağıtımını yaparak bundan faydalanan çiftçileri kooperatifleştirdi. Türkiye'de ise toprak sorununun çözümü ile kooperatifleşme arasında ilişki olmasının sebebi toprak işletmelerinin %90'ının küçük işletme olmasıydı.¹³² 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nden itibaren ülkede uzun bir süre kooperatifler ile ilgili gidilmesi gereken tek yol olduğu düşüncesi oluşmuş ve bu doğrultuda birçok uygulama gerçekleştirilmiştir. Anonim şirketler ve satış-kredi kooperatifleri de tamamlayıcı bir unsur olarak görülmüştür.¹³³ Atatürk'ün Türkiye İktisat Kongresi'nden 1938 yılına kadar geçen süredeki faaliyetleri incelendiğinde görüşlerinde tutarlı olduğu, kalkınma konusunda ciddi bir vizyonunun bulunduğu ve görüşlerini kök salmış bütün yerleşik sistem ve yapılara rağmen hayata geçirmeye çalıştığı görülmektedir.

Türkiye İktisat Kongresi'nin sonrasında kooperatifçilik ile ilgili çıkan kanunlar, hayata geçirilen uygulamalar bu alanın ihmal edilmediğini göstermektedir. Öyle ki bu süreç içerisinde sürekli kanunlar güncellenerek geliştirilmeye çalışılmıştır.¹³⁴ 1923-1938 yılları arasında kooperatifçilik ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerin ortak özelliği ziraat alanını kapsıyor olmasıdır.¹³⁵

129 Taluğ, *age.*, s. 56.

130 Tezel, *age.*, s. 366.

131 Taluğ, *age.*, s. 85.

132 Mülayim, *age.*, s. 150.

133 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Toplantı 4, C 25, Birleşim 71, (23.03.1950), s. 787.

134 Mennan Yiğiter, "Bağımsız Bir Kooperatif Kanununa Neden İhtiyacımız Var", *Karınca Kooperatif Postası*, Yıl 15, Haziran 1948, S 138, s. 1.

135 Taluğ, *age.*, s. 38.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca milli olmayan ekonomi politikaları altında yaşayan köylüler-üreticiler milli sermayeden mahrum kalarak ezilmişler ve güçlü iktisadi şirketler meydana getirememişlerdi. Ayanların Osmanlı toplumuna yaptığı zulümlere 1800'l yıllardan itibaren emperyal devletlerin zulmü de eklenince 1920'li yıllara gelindiğinde Türk çiftçisi i ve dış baskıların i ie geçtiği köhnemiş bir feodal sistemin esiri olmuş durumdaydı.

Kurtuluş Savaşı yıllarındaki ekonomik, askeri ve siyasi şartlar Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanmasını gerekli kılmaktaydı. Gelişmekte olan Türk Burjuvazisi de böyle bir kongreye ihtiyaç duymaktaydı. 1921-1923 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın söylemlerindeki İngiliz karşılığı ile yabancı sermayeye karşı kullandığı şartlı cümleler dikkate alındığında Türkiye İktisat Kongresi'nin millileşme amacına hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Kongrenin Lozan görüşmelerine ara verildiği bir tarihte yapılması da bu fikri güçlendirmektedir. Böyle bir kongreyi Milli Türk Ticaret Birliği'nin İstanbul'da yapmayı planlaması ve Ankara hkmetinin müdahale ederek İzmir'i seçmesi de ekonomik bağımsızlık anlayışına dayandırılmaktadır. Kongre İktisat Vekaleti tarafından düzenlenmiştir. Hükümet kongreye bir program sunmamış, toplumun farklı kesimleri taleplerini dillendirmiştir. Kongreden bir program çıkmadığı gibi kongrenin böyle bir amacı da bulunmamaktaydı.

Türkiye İktisat Kongresi'nin, amaçlarından bir tanesi de uygulamaya konacak iktisat politikası önlemleri hakkında hkmet kadroları ile toprak sahipleri, tüccarlar ve birkaç sanayici arasında bir uzlaşma sağlamaktı. Bir başka deyişle, kongre, yönetici asker-bürokrat kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasal-sosyal iletişim kurma isteğini gerçekleştirdiği bir zemin olmuştu. 1923 yılının şartları göz önüne alındığında Türkiye İktisat Kongresi ekonomik olarak büyük bir yıkım yaşamış olan Türk milletinin el ele vererek yeni bir düzen inşa etmesi fikrine de dayanmaktaydı. Kooperatif fikrinin kongrede dile getirilmesi yerleşik düzenin savunucuları tarafından bir tehdit olarak algılanmıştı. Kongrenin hemen ardından yayımlanan "Kooperatif şirketler" kitabı köy ekonomisinin gelişmesinde kooperatifçiliği tek yol olarak görürken köy öğretmenlerini ve tarım teknisyenlerini de bu konuda görevlendirmişti. Bulgar rneğinde olduğu gibi çiftçi ve ahali ile en çok iletişimi olan köy öğretmenleri kooperatif sisteminin yürütücüsü olarak grlmştir. Burada ekonomik hayat ile eğitimin kaynaştırılmaya çalışıldığı ve köy enstitülerinin de fikir bazında temelinin atıldığı görülmektedir. Bu şekilde bütüncül bir politika oluşturulmaya çalışılmıştır.

1923 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik özgürlüğünü elde etmeye çalıştığı önemli bir zamandır. Ekonomik özgürlüğü sağlayacak en önemli temel yapı ise ekonomik dayanışma mantığına dayanan kooperatifçiliktir. İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde de millileşme isteği ile ön plana çıkartılan kooperatifçilik kısa sürede ülkenin geneline yayılmıştır. 1929 yılına kadar farklı alanlarda 29 bağımsız kooperatif kurulmuştur. Kongre, kooperatifçilik açısından büyük önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün, 17 Şubat 1923 tarihli konuşmasında iktisadiyat ve halkçılık kelimeleri üzerinde durduğu görülmektedir. Kooperatiflerin halk kitleleri arasındaki iktisadi dayanışma unsuru olduğu gerçeği göz önüne alınırsa kongrenin bu anlamdaki fonksiyonu daha iyi anlaşılacaktır. Ekonomide millileşme anlayışı iktisadiyat ve halkçılığın kaynaşması ile mümkündür.

Kongrede ekonominin modeli bilerek tanımlanmıyor. Gerçekte serbest piyasaya dayalı milli bir ekonomi modeli öngörülüyor. Yeni devletin kuruluşu esnasında bir sınıf mücadelesi istenmiyor. Farklı sınıflar söz konusu olsa da aralarında büyük düzeyde bir çatışma söz konusu değildir. Bu açıdan bakıldığında kooperatifler sınıflar arasındaki uyumu gerçekleştirebilecek bir proje olarak görülmektedir. Bununla birlikte ufak çapta çatışmalar da söz konusudur. Kongrede tüccarlar genellikle işçi sınıfının taleplerine karşı çıkmıştır. İşçiler imtiyazlı yabancı şirketlerin devletleştirilmesini isterken diğer gruplar ise reddetmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ise Lozan Konferansı'na kapitülasyonlar sebebiyle ara verildiği bir dönemde ülkede ekonomik anlamda sınıflar arasında bir çatışma olmadığı mesajını vermek istediği çok açıktır. Kurtuluş Savaşı'nın askeri ve siyasi alanında ortaya konulan birlikteliği ekonomik alana yansıtma isteği bu kongrenin toplanmasında temel etken olmuştur.

Atatürk, 1925 ve 1937 yıllarındaki konuşmalarında ortak makine kullanımını tavsiye ederken Batı ülkeleri komünizmi çağrıştırdığı gerekçesiyle bu yaklaşıma sıcak bakmamaktaydı. Batı ülkelerinin ilerleyen yıllarda ancak bu ideolojik saplantıdan kurtulabildiği görülür. Ancak Atatürk 1920'li yıllardan itibaren makine kooperatifleri konusuna önem vermiş ve ideolojik ya da duygusal saplantılara kapılmayarak devrine göre ileri bir liderlik tavrı sergilemiştir.

Kaynaklar

Atatürkün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Atatürkün Söylev ve Demeçleri I, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Atatürkün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1, 5. Baskı, Ankara 2006.

Atatürkün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938, der. Özel Şahingiray, C 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara 1931.

C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Kooperatif Şirketler, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No 30, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, 4. Baskı, Ankara 1977.

Resmî Gazete, Sayı 71, 24 Mayıs 1924.

Resmî Gazete, Sayı 406, 28 Haziran 1926.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Toplantı 3, C 27, Birleşim 187, (05.02.1923).

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 8, Toplantı 4, C 25, Birleşim 71, (23.03.1950).

Akalın, Güneri, *Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı Vergileme ve Gelişme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 384, Ankara 1975.

Altun, Şafak, *Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Mucizeleri*, Doğuş İletişim Yayıncılık, İstanbul 2008.

Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le üç Ay ve 1930'lardan Sonra Türkiye*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

Boratav, Korkut, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 454, Ankara 1980.

- Derbil, Süheyy Nizami, *Kooperatifler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1945.
- Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK, Ankara 1994.
- Erçin, Ferhat, *Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği*, İkinci Basım, Derin Yayınları, İstanbul 2006.
- Forrester, R. B., *Birleşik Amerika Devletlerinde Kooperatif Tekniği Hakkında Rapor*, T.C. Ziraat Vekaleti Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938.
- Gökeer, Süleyman, *Türk Kooperatifçilik Hareketi 1863-1973*, Ankara 1975.
- Gönüllü, Emre, *Kooperatifçi Atatürk*, Şoförün Sesi İmotaş Eğitim Dizisi No: 1, Özyürek Basımevi, İzmit 1986.
- Güran, Tevfik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Gürdamar, Ersin, *Cumhuriyet'in Tütün Politikaları 1923-1950*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020.
- Hazar, Nurettin, *Atatürk ve Kooperatifçilik*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları: 45, Fon Matbaası, Ankara 1981.
- Hüsrev, İsmail, *Türkiye'de Zirai Kooperatif Hareketi*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1932.
- İleri, Suphi Nuri, *Kooperativler*, İkinci Tabı, T.C. Maarif Vekilliği Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Neşriyat ve Yardım Bürosu Yayınlarından, S. 90, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1941.
- İnan, Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1982.
- Kazgan, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Kessler, G., *Kooperatifçilik*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1940.
- Kocabaş, Özlem Yıldırım, *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi*, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012.
- Kuruç, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal

Bilgiler Fak. Yay. No: 569, C 1, Ankara 1988.

Memiş, İhsan-FIRAT, Ahmet, *Kalkınmada Türk Kooperatifçilik Modeli*, Ümid-Bir Yayınları No: 2, Kent Matbaa, Ankara 1979.

Mlayım, Ziya Gökalp, *Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik*, Yetkin Yayınları, Ankara 2006.

kn, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997.

Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, haz. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul 1977.

Rozaliyev, Y. N., *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978.

Saka, Remzi, *Türkiye Kooperatifçilik Siyaseti*, Alâeddin Kral Basımevi, İstanbul 1943.

Taluğ, Cemal, *Atatürk ve Kooperatifçilik*, Yol-Koop Yayınları No: 6, Ankara 1981.

Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınevi, Ankara 1982.

Thornburg, Max Weston, *Türkiye Nasıl Yükselir*, çev. Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949.

Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Toprak, Zafer, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Uzgören, N. Nusret, *Atatürk Kooperatifçilik ve Türk Kooperatifçilik Kurumu*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 51, Ankara 1983.

Warbase, James Peter, *Kooperatif Demokrasisi*, C II, çev. Akil Koyuncu, İzmir, İncir ve zm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yayınları No.4, Ahenk Matbaası, İzmir 1947.

Yenal, Oktay, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Cemil, Alâettin, "Charles Gide", *Kooperatifçilik*, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1932.

Nuri, Suphi, “Devletçilik ve Kooperatifçilik I”, *Kooperatifçilik*, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1932.

Saka, Remzi, “Mithat Paşa ve Kooperatifçilik I”, *Kooperatif Dergisi*, Yıl 4, Şubat 1949, S 38.

Saka, Remzi, “Mithat Paşa ve Kooperatifçilik VII”, *Kooperatif Dergisi*, Yıl 4, Eylül 1949, S 45.

Saka, Remzi, “Gökalp ve Kooperatifçilik 3”, *Karınca Kooperatif Postası*, Yıl 16, Mayıs 1950, S 161.

Saka, Remzi, “Atatürk ve Kooperatifçilik I”, *Kooperatif Dergisi*, Yıl 3, Eylül 1948, S 33.

Saka, Remzi, “Atatürk ve Kooperatifçilik II”, *Kooperatif Dergisi*, Yıl 3, Ekim 1948, S 34.

Yiğiter, Mennan, “Bağımsız Bir Kooperatif Kanununa Neden İhtiyacımız Var”, *Karınca Kooperatif Postası*, Yıl 15, Haziran 1948, S 138.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100151.pdf

Resmî Gazete, Sayı 1208, 5 Haziran 1929.

Resmî Gazete, Sayı 54, 21 Ocak 1924.

Resmî Gazete, Sayı 90, 24 Mart 1925.

Resmî Gazete, Sayı 3146, 2 Ekim 1935.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.10.0.0/5.29.17., 04.02.1923.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2005.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.1/6.49.1., 01.02.1923.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.1/7.34.15., 19.09.1923.

